

6. Державний архів Вінницької області (Д А В О). - Ф.Р - 2700, оп. 7, арк. 43-44.
7. Лисий А.К. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської) Єпархії : 1795-1995. Вінниця, 1995. 120 с.
8. Вінницький капуцинський монастир: з нагоди 250-річчя заснування монастиря / наук. Ред. Я.Р. Дашкевич, Вінниця. 1995. 128 с.
9. Романюк І.М, Зінько Ю.А. Ставлення держави до церкви на селі в 50 – середині 60-х рр. ХХ ст. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. с. 261-275.

Лілія Гальчевська

ГОНЧАРСТВО ГАЙСИНЩИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Анотація. У статті подано короткий огляд розвитку гончарних осередків Гайсинщини, серед яких виділяється село Бубнівка Вінницької області.

Ключові слова: бубнівська кераміка, бубнівська орнаментика, гончарі, осередок, традиційні вироби, ритуальний посуд, Східне Поділля.

Liliya Galchevska

POTTERY OF THE HAYSYN REGION IN THE 20TH – EARLY 21ST CENTURIES

Abstract. The article reveals a brief review of Haysyn district pottery centers development, among which there is Bubnivka village of Vinnytsia region.

Keywords: bubnivka ceramics, bubnivka ornamentation, potters, craft center, traditional pottery, ritual vessels, Eastern Podillya.

Гончарство – одне з найпоширеніших та найдавніших побутових ремесел на Поділлі. За даними дослідників подільського гончарства, упродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у регіоні діяло від 77 до 200 осередків ремесла. На Гайсинщині, зокрема, гончарі працювали у місті Гайсин та містечках Куна, Зятківці (нині села), у селах Жерденівка, Кіблич, Тимар, Шура-Бондурівська тощо, але виділяється з-поміж них Бубнівка. Сьогодні це найбільш відомий та досліджений осередок гончарства Східного Поділля, який об'єднав два сусідніх села Бубнівку і Новоселівку [13, с. 74].

На першу третину ХХ ст. припадає поява наукових досліджень, присвячених гончарству Поділля. Олександр Прусевич зробив одну з перших розвідок щодо кераміки нашого краю [13]. У 1920-их рр. з'явилося кілька праць відомих науковців подільського гончарства: Юрія Александровича [1], Миколи Геппенера [2], Марії Фріде [16], Євгенії Спаської [15], Лідії Шульгіної [17], Юрія Самарина [14] тощо, в яких розглядалися кераміка Поділля і, зокрема, досить детально описувався бубнівський та жерденівський осередок.

У другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. опубліковано низку досліджень, що торкалися проблем подільського гончарства: Катерини Матейко, Юрія Лашука, Василя Гудака, Лідії Мельничук, Олеся Пошивайла, Олени Дяків, Олеся Доріченка, Людмили Пономар, Романи Мотиль, Наталі Студенець, Галини Івашків, Володимира Титаренка, Тетяни Шпак та інших. Серед них варто виділити етнокерамологічні праці Лідії Мельничук [6-10].

У 1913 р. Бубнівка була невеликим гончарним осередком з 9 гончарськими садибами та 13 майстрами в них, з незначним регіоном збуту виробів. Для порівняння: в Тимарі цим ремеслом займалося 75 осіб, Кібличі – 24, Зятківцях – 52. Утім, за свідченням Олександра Прусевича, бубнівські миски були найбільш красивими й вишуканими в Подільській губернії [13, с. 9-18].

Перші бубнівські гончарі в основному виготовляли різноманітний простий неполив'яний посуд, здебільшого дуже скромно розписаний, та полив'яні не розписані вироби: горшки, миски, полумиски, слоїки, макітри, ринки, глечики тощо. На зламі ХІХ – початку ХХ ст. гончарство сіл Бубнівки, Новоселівки, Жерденівки та Кіблича завдяки багатому підполив'яному декоруванню різко почало відрізнятися від виробів сусідніх сіл, зокрема Улянівки, Зятківців та Тимара, де селяни-гончарі виготовляли неполив'яний посуд.

Бубнівський осередок насправді став широко відомим тільки в середині 1920-х рр., хоча мальований посуд почали виготовляти тут тільки в другій половині ХІХ ст. Засновником і основоположником бубнівського розписного, орнаментованого гончарства справедливо називають Андрія Семеновича Гончара (1823–1926), який досконало засвоїв секрети поливи та підполив'яних розписів в техніках різькування та фляндрування [6; 8]. Після 1861 р. його гончарна майстерня, яку він успадкував від свого діда – Арехти Гончара, стала своєрідною школою гончарства, де сільські майстри опановували на практиці ази підполив'яного виробництва.

Найвідоміші майстри, що працювали у гайсинських осередках з другої половини ХІХ – до середини ХХ ст., – Омелян (Мильон), Митрофан, Хома (Тома, Фома), Семен та Степан (рідні брати) та Яків Гончарі [4, с. 200-201], Йосип Гончар, Яким Герасименко мав синів – Мойсу Ригу та Афоня, Курній та Левон Бабаки, Гаверко та Гаврило Багач (Бубнівка) [17, с. 158], Н. та М. Ямковий, Сафон Цвигун, Марко Оніщук, Юхим Шимковий, Арсень Низкогуз, Юхим Ямковий, Павло Оніщук, Саусин Гетьман (Кіблич) [11, с. 27], Сила та Прокіп Лавренюки (Жерденівка) [2] та ін.

Лідія Шульгіна у 1920-х рр. провела опитування серед гончарів Бубнівки: Ригора Лукаша, Томи та Прокопа Ганчарів, Якіма Герасименка і Герасима Бевса [17, с. 122]. Вона збирала відомості про майстрів попередніх поколінь та про їхню продукцію. Каленик Ганчар, Герасим Беус, Левон Бабак, Микола Глухенький («той тільки дріб робит, цяцьки – коники ліпит, горнятка малі може робит, горна свого не має»), Іван Горбатий (Осадчий), Михайло Ганчар (з давніх гончарів). Ригір Ганчар (син Митрохвана), Лукаш Ганчар, Прокіп Ганчар – їхні батьки були гончарами («у батьків роботи були кращими, ніж у синів»). Втома

Ганчар – цей найкращий майстер, його миски користувалися найбільшим попитом серед містян краю. Герасименки – теж «славні» гончарі, тато Афоня та його сини – Яким та Яків [17, с. 158].

Прикметною рисою бубнівського гончарства XIX ст. було виготовлення дуже великих за розмірами горщиків – «для оказій» («такі, що 2–3 відрі влізе»), здебільшого для якихось великих, родинних, подій, наприклад для весілля. У печі в таких горшках не варили [3, с. 11].

Особливе місце в роботі гончарів займала керамічна скульптура та іграшка (глиняні свистунці), різні вершники, солдати на коні, антропоморфні і зооморфні фігурки: «баришні», «москалі», «баранчики», «коники», «півники», «гусочки», а також дрібна пластика з глини: іконки, хрестики. Виготовляли також дуже гарні підсвічники, комини, «в'юшки» до грубок, кахлі (так звані «тафлі»), великі макітри, миски, ринки, баньки холодушки тощо.

Найцікавішим мабуть був ритуальний посуд, який робили в селах Бубнівка, Новоселівка, Жерденівка та Кіблич у XIX – першій третині XX ст. Наприклад, *салятирки* (так їх називали лише у Жерденівці) були двох розмірів: великі, або миски на принос калачів до церкви (виготовляли майстри Бубнівки, Кіблича), й маленькі – для колива. У Бубнівці *солятири* або *гандоли* – дуже великі прості неполив'яні миски, розписані всередині [17]. Серед виробів виділялися: кухлики і миски – «на коливо», дзбанки та баньки з хрестами – для свяченої води (Бубнівка, Жерденівка) [4, с. 199–207] поставець, спеціальні глечики на мед та *поставчик* – миска для освячення сиру, без покришки (використовувались на Великдень). *Поставець* – миска для куті на святій вечір. У селян Бубнівки вживався тільки раз на рік, а потім його зберігали у миснику. Поставець, як правило, мав цілком рівні краї, а в середині на дні ще писався хрест, їх, зазвичай, робили з накривкою. Так звана *миска на принос* – великого розміру (щоб кілька калачів можна було покласти – 3–4), старанно розмальована, навіть зі споду. Миску на принос використовували лише для церковних обрядів, під час панахиди. Коли у церкві співали «вічну пам'ять» її з калачами підносили і колихали в повітрі рідні та друзі померлого, по якому справлялася панахида [1, с. 2–4].

Апогею досконалості бубнівське гончарство досягло у 1920–30-х рр., що яскраво проявилось в творчості Якіма (1888–1970) та Якова (1891–1969) Герасименків. Їхнім наставником та учителем був батько – гончар Агафон (Афоня) Якимович Герасименко (1850–1925), учень Андрія Гончара. Першим почав допомагати батькові Яким. Його талант проявився перш за все у формуванні посуду. Молодший Яків полюбляв розписувати вироби. Брати Герасименки успадкували від батька найкращі навички і традиції бубнівських майстрів, проте вони не сліпо копіювали старовинні зразки, а творчо переосмислювали художню спадщину.

Талановитих гончарів помітили і запросили у 1935 р. до Київської центральної експериментальної майстерні, що займалася підготовкою Першої республіканської виставки українського народного мистецтва.

Ця майстерня діяла при Київському державному музеї українського мистецтва на території Печерської лаври, її ще називали

Лаврською школою [6, с. 19]. Для слухачів школи читали лекції, проводили практичні заняття з історії мистецтва, технології, композиції відомі учені, діячі культури. Основним принципом навчання професійних і народних майстрів, що працювали над створенням експонатів для майбутніх виставок, було не заважати, не втручатись у творчий процес, а лише при нагоді бути порадником, консультантом. Різні за фахом митці, а були серед них керамісти, ткалі, художники тощо, отримували тут безцінний досвід і знання.

Для Першої республіканської виставки українського народного мистецтва (1936) брати Яким та Яків Герасименки створили більше сотні керамічних традиційних виробів та предметів нового побуту. Серед експонатів виставки виділялися столовий та чайний сервізи, що відзначалися нестандартністю форм, оригінальністю орнаментального оздоблення і були розраховані на потреби не тільки сільського, а й міського споживача. За участь у цій виставці Яким та Яків Герасименки були нагороджені дипломами I ступеня й удостоєні звання заслужених майстрів народної творчості. Їхні вироби експонувалися на міжнародних виставках в Англії, Франції, США, Німеччині, Чехословаччині, за що автори неодноразово удостоювались золотих медалей.

1938 р. в с. Новоселівці з ініціативи Всеукраїнського об'єднання «Укрхудожспілка» було створено гончарну артіль ім. Комінтерну (очолили її брати Герасименки; існувала до 1958 р.) та відкрито школу, яка займалася підготовкою молодих гончарів. Поряд з братами працювали обдаровані майстри – Прокіп Гончар (випалював роботи) та Іван Осадчий. Але налагодити роботу артілі на повну силу так і не вдалося. Розпочалася Друга світова війна.

У повоєнні роки бубнівська артіль відновила свою роботу. За випуском продукції слідкував бригадир – Яким Герасименко, а Яків був художнім керівником артілі. Під керівництвом братів працювало ще 14 сільських гончарів, які виготовляли та художньо оздоблювали глечики, дзбанки, миски, макітри, інший ужитковий посуд, на який був досить великий попит. Досвідчені гончарі навчали майстерності талановиту молодь (до 20 юнаків та дівчат), серед них – Микола Бабак, Ганя Літовченко, Олена Керась, Настя Гончарук, Настя Ляненко, Гриць Гончарук, Марія Бурбелюк, Ліза Шароварська, Люба Каращенко, Галина Бабенко, Василь Гончар, Микола Гончар, Дмитро Герасименко, Афанасій Гончар, Єфросинія (Фросина) Міщенко, Ліза Збрицька, Пракся Каращенко (з Ладижина) та інші [6].

Одним із найобдарованіших учнів братів Герасименків вважають Миколу Леонтійовича Бабака (1935–1975). Походив він з родини гончарів, його старший брат Пантелеймон теж був гончарем. Керамікою почав займатися з дитинства, та справжнє навчання почалося в гончарній майстерні. Розквіт його творчого таланту припав на 1960-ті рр., коли гончарні роботи Бабака з'явилися на районних та обласних виставках декоративно-прикладного мистецтва.

Щодо інших осередків гайсинського гончарства відомості дуже обмежені.

У першій половині ХХ ст. у селі Кіблич гончарі спеціалізувались на виготовленні розписного посуду. Їхні мальовані миски і тарілки

вигідно вирізнялись на фоні «ліпунів» із села Тимар.

В середині ХХ ст. в гончарному осередку Кіблича працювали талановиті майстри Юхим Ямковий, Павло Оніщук, Саусин Гетьман. Вони перейняли досвід Марка Оніщука, Юхима Шимкового, Арсеня Низкогуза, чії роботи вирізнялись великою майстерністю. Високохудожні зразки знаменитих мисок та полумисків, тарілок (найчастіше покритих білим ангобом) з Кіблича, а також великі за розміром слоїки, ринки на паску, оригінальні самовари циліндричної форми на трьох ніжках з двома бічними ручками та носиком – ці вироби покривали зовні темнішою, ніж усередині, поливою (темно-вишневою та зеленою, темно-коричневою), прикрашали вдавленими концентричними колами. Традиція виготовлення цього посуду тривала до 1960-х рр. У 1970-х рр. промисел занепав, і 1980 р. в Кібличі уже не працював жоден гончар [11. с. 27].

Гончарі із села Тимар уславилися ужитковим неполив'яним посудом, схожим на кришинецький (село Кришинці Тульчинського р-ну) формою, оздобленням: лохані на тісто, «горшки», баньки, ринки на паску, макітри, хоча відзначаються світлішим забарвленням черепка – світлим жовтувато-вохристом кольором глини. В оздоблені виробів поширеним був білий ангоб. У середині ХХ ст. майстерністю виділялися роботи Рибачка, Маласюка, Мовчанюка та інших. Традиції продовжив Пилип Миколайович Кондратюк. Яскравою декоративністю позначені його димарі – «комини» [11, с. 28].

Друга половина ХХ ст. принесла нові випробування українському народному гончарству, прискорюючи процеси згасання гончарних осередків. Голодні повоєнні роки, суцужне становище майстерень та принизливі умови оплати праці аж ніяк не сприяли розвитку гончарного мистецтва. Тогочасна податкова політика із руйнуванням горнів і виселенням майстрів з рідних осередків, завищені плани, негативно вплинула і на бубнівських гончарів, зокрема на найбільш талановитих учнів братів Герасименків. Так Микола Бабак став завклубом. Фросина Міщенко, небога Якима та Якова Герасименків, за те, що самовільно пішла працювати в артіль гончарів, була засуджена на 6 місяців примусової праці в колгоспі [6, с. 26].

В ті роки у Бубнівці виготовляли лише мисочки для отрутохімікатів від бурякових шкідників (у селі казали миска «для довгоносикив». У них наливали маляс і ставили на буряковому полі).

1958 р. після підвищення планових норм виробництва артіль, де навіть електроенергією не користувались, визнано нерентабельною і розформовано. Після закриття майстерні більшість бубнівських гончарів змінили свою професію, інші ж, як брати Герасименки, постаріли й відійшли від справ.

Особливо болісно на розвитку народних художніх промислів позначилась постанова «Про промислову кооперацію» від 11 жовтня 1960 р.: артілі (де все-таки ще зберігались головні засади народного мистецтва) реорганізовувались у фабрики або заводи, що підпорядковувались Міністерству місцевої промисловості. Відтак необхідність виконувати план і підвищувати «продуктивність праці» поступово призвели до зникнення атмосфери творчості і перетворили

народних майстрів на бездумних виконавців [5].

У 1969 р. у Бубнівці почала діяти експериментальна гончарня, що підпорядковувалась Вінницькому експериментальному заводу обласного управління місцевої промисловості. У майстерні працювало три гончарі, три учні і один робітник. З перших днів існування перед нею було поставлене суперечливе завдання: розвивати творчість у душі мистецьких традицій старих майстрів, базуючись на усупільненому виробництві, тобто на валі та інших планових показниках. Гончарня стала спеціалізуватись на виготовленні макітер. Працівникам було одразу доведено план випуску продукції – понад 40 тисяч одиниць у півроку, завдання були явно не реальними.

Було багато труднощів із запланованим спорудженням гончарного цеху. Зводили приміщення без необхідних креслень, за схематичними малюнками. Випалювальну піч зводили «на око», гончарні круги замовили за старим зразком, який знайшовся в одного з сільських майстрів, хоча ефективнішими були б, звісно, механічні. Однак попри всі негаразди промисел поступово відроджувався.

Впродовж 8-ми років завідував цехом художньої кераміки Овсій Кирилович Петух. До майстерні повернулося кілька обдарованих гончарів – Франя Міщенко [3], Дмитро Герасименко (син Якіма), Іван Дитяк, Афанасій Гончар (Пиндик) – ці гончарі працювали окремо від інших.

З часом, у будинку сільської школи, для підготовки гончарів відкрили «школу» (у другій половині 1960-их рр. трохи далі від церкви, біля клубу). У 1974 – 1975 рр., за свідченням Тетяни Шпак, в ній навчалися разом із нею – Валентина Причепій, Вера Голозубова, Поля Волощук, Марфа Сіденко, Таня Цебенко, Таня Беган, була пару місяців всього, Франя та Ніна Кавун; Ганна Кириленко та Ольга Червінко (мололи глину, перепускали її на вальці). Валентина Живко прийшла пізніше.

Ще на початку 1970-х рр. у майстерні частково виготовляли художні вироби: тарілки, баранці, попільнички, глечики, кухлі. А вже у 1980-х рр. кожен бубнівський гончар мав план, виготовляти за день 80 макітер та підвазонників.

У 1980 р. гончарню підпорядковано Тростянецькому промислово-комбінату. Планові вимоги було підвищено (у 1982 р. вони становили 34 000 макітер і 27 000 підвазонників), що призвело до погіршення якості продукції (глину місили вручну, замість дров використовували солярку, вироби більше не покривались поливою тощо). У 1983 р. прийшла на підприємство «Бубнівська кераміка» Дмитренко Тетяна (1957 р. н.), де навчалася гончарному ремеслу у Міщенко Ф. І., Живко В. С., Голозуб В. М., Волощук П. Є., Кириленко Г. І.

1989 р. цех підпорядковувався вже Гайсинському райкомбінату, підприємства це не врятувало, його визнали нерентабельним.

За підтримки Національної спілки майстрів народного мистецтва України та разом з приватним підприємцем Михайлом Вдовцовим у 1993–1995 рр. у селі створено художньо-виробниче об'єднання «Бубнівська кераміка», на базі якого відбулися 4 всеукраїнських, а 2001 р. – 1-й обласний симпозіум-практикум

із народного гончарства. В осередку працювали Фросина Міщенко та її учениці Тетяна Дмитренко, Валентина Живко. Твори гайсинських майстрів нині прикрашають колекції музеїв Києва, Львова, Москви, Санкт-Петербурга.

У селі Новоселівка працює музей гончарного мистецтва, де можна побачити самотні високомистецькі роботи сільських гончарів. Відкрили музей 1988 р. з нагоди 100-річчя від дня народження знаного гончара Якіма Агафоновича Герасименка у садибі, де жив і працював майстер, його ще називають музей-садиба братів Герасименків.

Пішли з життя видатна мисткиня художньої кераміки, член Національної спілки майстрів народного мистецтва України з квитком № 1, заслужений майстер народної творчості України – жива легенда Вінниччини – Фросина Міщенко (1926–2021) [3] та її учениця, талановита майстер-гончар Валентина Живко (1950–2018), а майстер-гончар Тетяна Дмитренко (1957 р. н.) за станом здоров'я не може працювати. Нинішній стан бубнівського гончарства сьогодні репрезентує заслужений майстер народної творчості Тетяна Шпак (1947 р. н.).

У березні-квітні 2021 р. у великій виставковій залі Вінницького обласного краєзнавчого музею працювала в онлайн-режимі виставка бубнівської кераміки «Від витоків до сьогодення. Традиції орнаментального бубнівського розпису», створена обласним Центром народної творчості. Варто зазначити, що жодна щорічна підсумкова виставка Центру образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Вінниччини, яку традиційно відкривали на Покрову – 14 жовтня, обласні та міські свята не обходяться без виробів бубнівських гончарів.

З метою збереження та розвитку кераміки в с. Бубнівка щорічно проводиться обласний пленер майстрів гончарного мистецтва «Освячені горном» (у липні, з 2013 р.), завдячуючи якому на Вінниччині популяризується традиція орнаментального розпису бубнівської кераміки. Сприятливим є факт включення до Національного реєстру елементів нематеріальної культурної спадщини «Традиції орнаментального розпису бубнівської кераміки» (2018, державний номер 010), що безумовно, відіграє велику роль у приверненні суспільної уваги до нинішнього стану місцевого гончарства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрович Ю.* Бубнівське гончарство // Побут. Київ, 1929. Ч. 4–5. С. 1–5.
2. *Геппенер Н.* Жерденівські гончарі Лавренюки-Полив'яні. Київ, 1928. 35 с.
3. *Висоцька К. І., Барнасюк О. С.* Міщенко Фросина Іванівна // Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=69519
4. *Івашків Г.* / Івашків Галина Михайлівна. Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2007. 554 с.
5. *Клименко Олена.* Розвиток українського гончарства в XX ст. // Народне мистецтво, 2005. № 1–2 (29–30). С. 38–40.
6. *Мельничук Л., Мельничук І., Вдовцов М.* Бубнівська кераміка.

- Вінниця, 1999. 84 с.: іл.
7. *Мельничук Л.* Гончарство Поділля в другій половині XIX – XX століттях: історико-етнографічне дослідження. Київ : Унісерв, 2004. 350 с.
 8. *Мельничук Л. С., Мельничук І. П.* Бубнівка // Енциклопедія сучасної України. Київ, 2004. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=69519
 9. *Мельничук Л.* Династія подільських гончарів Якіма та Якова Герасименків // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. Вип. 8. Київ, 2001.
 10. *Мельничук Л., Мельничук І.* Історія бубнівського гончарного промислу на Поділлі // Українська керамологія. Опішне : Укр. народознавство, 2001. Т. 1. С. 54–63.
 11. *Пономар Людмила.* Східноподільське гончарство XX століття // Народне мистецтво. 2001. № 1–2 (13–14). С. 27–29.
 12. *Пошивайло Олесь.* Музейний ландшафт гончарської України // Український керамологічний журнал. 2003. № 2–4. С. 5–24.
 13. *Прусевич А.* Гончарный промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. Київ, 1916. С. 9-18.
 14. *Самарин Ю. А.* Подольские гончары. Ленинград : Изд-во Русского музея, 1929. 44 с.
 15. *Спаська Євгенія.* Орнамент бубнівського посуду // Матеріали до етнології. Київ, 1929. Кн. II. С. 201-227.
 16. *Фріде Марія.* Форма і орнамент посуду з Поділля // Науковий збірник Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови. Київ, 1928. Т. 1. Вип. 2. С. 81–92.
 17. *Шульгіна Лідія.* Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. Київ, 1929. Кн. II. С. 111–200.

Максим Малогулко

ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИЙ КОМПЛЕКС ЯК ПОНЯТТЯ

Анотація. У статті висвітлюється зміст поняття «палацово-парковий комплекс». На прикладі комплексів в Антополі та Старій Прилуці Вінницької області розглядаються їхні структурні компоненти.

Ключові слова: палацово-парковий комплекс, архітектура, історико-культурна спадщина, ландшафтний дизайн.

Maksym Malohulko

PALACE AND PARK COMPLEX AS A CONCEPT

Abstract. The article highlights the content of the concept of "palace and park complex". On the example of the complexes in Antopol and Stara Pryluky, Vinnytsia region, their components are considered.

Keywords: palace and park complex, architecture, historical and cultural heritage, landscape design.